

ВЗОРУЮЧИ ВІЗАНТІЙСЬКУ ВІЧНІСТЬ — РОБИТИ ВНЕСОК І БРАТИ УЧАСТЬ

(від упорядника)*

І сів Він навпроти скарбниці, і дививсь,
як народ мідяки до скарбниці вкидає.
І багато заможних укидали багато.
І підійшла одна вбога вдовиця,
і поклала дві лепти, цебто гріш.

Євангелія від Св. Марка 12: 41—42

13 травня 1347 р. у Влахернському храмі Константинополя відбулося помазання на царство Іоанна VI Кантакузіна та його дружини Ірини, доньки болгарського володаря Андроніка Асеня. Вибір цієї церкви для церемонії був обумовлений тим сумним фактом, що вівтарну частину Св. Софії поруйнував землетрус і на її відбудову бракувало коштів як у Константинопольського патріарха, так і у державній скарбниці. Нужденні злидні так щільно обступили звідусіль розорену тривалими зовнішніми війнами і жорстокими внутрішніми громадянськими протистояннями Ромейську імперію, що, за зауваженням Никифора Григори, у імператорській скарбниці не було нічого, окрім «повітря, пилу і епікурових атомів».

До середини XIV ст. усі дорогоцінності імператорського двору були продані, закладені й перезакладені через тяжке політичне становище держави, й на святкових імператорських придворних прийомах золотом слугувала позолочена мідь, а дорогоцінними каменями — барвисті скельця. І навіть корони імператорського подружжя під час вінчання були позолоченими й зі штучними «рукотворними» скляними фальшивими «дорогоцінними каме-

* До другого випуску «Візантійської мозаїки» цілком можуть бути віднесені також вступні слова головного редактора і упорядника, що відкривають перший випуск серії збірників публічних лекцій. Див.: Сорочан С. Б. От редактора // «Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Эллено-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. — Харьков: Майдан, 2013. — С. 5—8; Домановський А. М. Від упорядника // «Византийская мозаика»: Сборник публичных лекций Эллено-византийского лектория при Свято-Пантелеимоновском храме / Ред. проф. С. Б. Сорочан; сост. А. Н. Домановский. — Харьков: Майдан, 2013. — С. 9—14.

нями», а на банкеті на честь коронації використовувався звичайний глиняний, олов'яний і навіть шкіряний посуд.

Саме про це проникливо писав Константинос Кавафіс у зворушливій поезії «Зі скелець барвистих», викладаючи мозаїчним мереживом уопуклених у слові образів символічну сцену вінчання на царство Іоанна Кантакузина й Ірини Асень. На мозаїчному панно цей сюжет було би втілено шляхом поєднання тих-таки кольорових різнобарвних шматочків смальти, й тому на мозаїці годі вже було б відрізнити справжні коштовності від штучних. Усі вони були би лишень барвистими скельцями, навіть ті з них, якими майстер втілював би коштовні прикраси, пишний одяг чи навіть найскладніше та zarazом найцінніше з усього зображення — людські обличчя й (особливо!) очі. Саме очі владно притягують й надовго зупиняють на собі погляд з нашого, земного боку мозаїки, саме крізь них на нас дивиться Час, і Вічність споглядає нас так само, як ми споглядаємо її. Й у цей невловимий у своїй швидкоплинності момент зорового єднання очей встановлюється той ефемерний зв'язок часів, який сполучає у нероздільному, але й необ'єднанному і водночас сакрально триєдиному втіленні Вічності Минуле, Сучасність і Майбутнє.

Не дивно, що у сутнісно візантійській поезії Віра Вовк характеризує ромейських святих як «мовчазніших», «достойних», і, головне, «розумно-оких», стверджуючи, що саме їм «воліє звіритися у тайнах», а зовсім не західним Мадоннам, «світська усмішка» яких нагадує їй «графинь, меценаток убогих мистців». Порівняно із західними секуляризованими, часом мало не профанними Мадоннами візантійська Богоматір інша — вона потаємно сакральна, поважна, скорботна, сповнена глибокої сумної материнської любови — любови спокійної, тривкої, непоказної й щемко трагічної, сповненої тривоги й непевності. Чи не найсильніше це сприйняття візантійської Божої Матері передав у вірші «Молитва» Константинос Кавафіс, а українською спромігся відтворити у своєму геніальному перекладі Григорій Кочур:

«Морська глибінь матраса проковтнула,
А матері тривога й не торкнула,
А мати Богородицю благає —
Хай синові вернутись помагає.

Високу свічку ставить, б'є поклони,
Вітрів погожих просить у ікони,
А та сумна, поважна, — їй відомо,
Що син уже не вернеться додому».

Здавалося б, у вірші немає жодного детального опису «сумної, поважної» Богородиці, однак її образ постає перед читачем настільки виразно, наскільки взагалі може бути виразною людська уява. А символічний діалог двох матерів творить одночасно дві дії — висвячує, сакралізує материнську любов матері потонулого матроса і водночас олюднює, гуманізує, робить чуттєво зрозумілою земній людині священну любов Богоматері до свого Сина. Головними ж витвореному уявою образі Богородиці є, безумовно, очі, — саме вони є сумними і поважними.

Під цим кутом зору вже зовсім неважливо, штучними чи справжніми є дорогоцінні камені на коронах і у намистах зображених на мозаїці, бо найціннішим в усій картині є образ різнокольорових шматочків смальти в очах глядача, який дивиться ув інші очі на мозаїчному панно. Справжня краса мозаїки розкривається лише в очах того, хто її споглядає, і тут дургорядними є матеріал і техніка виконання, а незрідка навіть і майстерність митця-мозаїчника — якщо глядач налаштований на сприйняття Краси, то він зможе віднайти її й у не конче досконалій, але щирій і сповненій любові до свого твору мозаїці майстра-початківця. Цей незаможний учень-митець, як та убога вдовиця з Євангелійної притчі, жертвує глядачеві все, що має, і не шкодує про свій вчинок, хоча й ніяковіє від того, що внесок його такий мізерний і недовершений. Однак ж саме через це його внесок набуває особливої цінності, бо ж він робить його, на відміну від інших — багатших і майстерніших, — не «від лишка свого», вкладаючи у цілісну мозаїку свій, на перший погляд незначний, але важливий для загальної композиції фрагмент.

Що вже говорити про значущість тих елементів, які викладено справжніми майстрами своєї справи, спроможними кількома невловими штрихами передати увесь глибинний сенс тієї частини мозаїки, яку вони взялися втілювати! Вони привертають до себе головну увагу, захоплюють погляд і притлумлюють огріхи сусідніх, менш завершених композицій. Так твориться цілісний мозаїчний образ складної композиції Візантійської цивілізації, і пропонувані увазі читача статті-лекції є тими фрагментами мозаїки, які з різною мірою майстерності втілюють й висвітлюють окремі аспекти й елементи ромейського Всесвіту.

Авторам і укладачам збірки, організаторам лекторія «Візантійська мозаїка» при Свято-Пантелеймонівському храмі залишається лише сподіватися на прихильно налаштованого читача. Читача не лише спроможного, але й готового побачити Красу не тільки там, де вона є очевидною, але й там де вона не впадає у око відразу, і навіть там, де вона мала б бути досконалішою. Саме такий вдячний читач спонукає авторів продовжувати робити свій внесок у викладання мозаїки Візантійської цивілізації і, таким чином, брати

участь у споконвічному русі людства до світла Істини. Якими би незначним, чи навіть для когось з критично налаштованих і підготовлених читачів — мізерним — не був би зроблений внесок, він є важливим, оскільки робить ще один, нехай непевний, але спрямований у правильному керунку крок. І хто знає, можливо, саме цей крок стане для когось вирішальним на шляху до Істини, і тому не зробити його буде значно більшим злом, ніж зробити. Не можна бути ні чому впевненими у русі цим шляхом, ось чому ми маємо, повинні й зобов'язані йти його важким ґруном і брати участь у боротьбі, що на ньому триває. Навіть тоді, коли ми найменші серед братів своїх і незмірно слабші за велетенського чужинського Голафа, що вперто заступає нам дорогу.

У поетичному слові це відчуття мужнього трагізму і водночас християнської впевненості у необхідності чинити правильно навіть тоді, коли ти приречений на поразку, спромігся втілити той-таки К. Кавафіс у вірші «Ф(Т)ермопіли»:

*«Уклін і шана тим, що у житті своєму
мету обрали і боронять Термопіли,
словом обітниці не зрадивши ніколи¹.*

...

*якщо багаті — щедрі; як убогі,
то й у малих своїх достатках щедрі,
готові, чим спроможні, допомогти...²*

...

*В усякій справі, навіть у найменшій,
все віддадуть, щоб стати у пригоді³*

...

*Але найбільше тим належить шана,
котрі провидять (не один провидить!),
що знайдеться підступний Ефіальт
і що мідійці зрештою прорвуться⁴».*

У прозі те саме відчуття світу спромігся відтворити знаменитий канадський письменний Гай Гевріел Кей у романі «Плавання до Сарантія». Писав він при цьому саме про візантійську мозаїку:

¹ Переклад А. Савенка.

² Переклад Г. Кочура.

³ Переклад А. Савенка.

⁴ Переклад Г. Кочура.

«...бородатое лицо и верхняя часть торса ... занимали почти всю поверхность купола. Гигантское лицо, мрачное, утомленное битвами, тяжелый плащ и сгорбленные плечи, придавленные тяжким бременем грехов своих детей.

...

Руки просто потрясали. Искривленные, удлиненные пальцы намекали на духовный аскетизм, но было и нечто большее: то не были руки священнослужителя, который привык к праздности и медитации, обе они были покрыты шрамами. Один палец на левой руке явно сломан — скрюченный, с распухшим суставом: красная и коричневая смальта на фоне белой и серой. Эти руки держали оружие, страдали от ран, мерзли, вели жестокую войну со льдом и черной пустотой, без конца защищая смертных детей, которые понимали... не больше детей.

Скорбь и осуждение в этих черных глазах были связаны с тем, что случилось с этими руками. Подбор цветов ... неизбежно объединял зрительно эти руки и глаза. Яркие, неестественно выпуклые вены на кистях обеих бледных рук были выложены из той же коричневой и черной смальты, что и глаза. Глаза говорили о скорби и осуждении, руки — о страдании и войне. Бог, который стоит между своими недостойными детьми и тьмой и каждое утро в их короткой жизни дарит им солнечный свет, а потом, самым достойным, — свой собственный чистый Свет.

...

— Что ты видишь? — спросил Крисп у нее. Голос его звучал хрипло. Варгос обернулся к девушке, следуя за его взглядом. Касия тревожно взглянула на него, потом отвела глаза. Она была очень бледна.

— Я... он... — Она заколебалась. Она услышала шаги. Криспин с трудом сел и увидел священника в белых одеждах ордена Неспящих. Теперь он понял, почему здесь так тихо. Это священнослужители, которые бодрствуют всю ночь и молятся, пока бог сражается с демонами внизу, под миром. Долг человечества, говорила фигура наверху, вести нескончаемую войну. Эти люди верили в это и воплощали в своих обрядах. Этот лик наверху и орден священнослужителей, которые молятся долгими ночами, соответствуют друг другу. Люди, которые очень давно сделали эту мозаику, должны были это понимать.

— Скажи нам, — тихо попросил он Касию, когда к ним приблизился священник в белом, невысокий, круглолицый, с густой бородой.

— Он... он не думает, что победит, — наконец, произнесла она. — В этой битве.

Услышав это, священник остановился. Он серьезно смотрел на всех троих...

— Он не уверен, что победит, — сказал священник Касии на сарантийском языке, на котором говорила она. — У него есть враги, а человек творит зло и содействует им.

Нельзя быть ни в чем уверенным в этой битве.
Вот почему мы должны в ней участвовать»¹.

Андрій Домановський

Псалом 151

1 Я был меньший между братьями моими и юнейший в доме отца моего; пас овец отца моего.

2 Руки мои сделали орган, персты мои настраивали псалтирь.

3 И кто возвестил бы Господу моему? — Сам Господь, Сам услышал меня.

4 Он послал вестника Своего и взял меня от овец отца моего, и помазал меня елеем помазания Своего.

5 Братья мои прекрасны и велики, но Господь не благоволил избрать из них.

6 Я вышел навстречу иноплеменнику, и он проклял меня идолами своими.

7 Но я, исторгнув у него меч, обезглавил его и избавил сынов Израилевых от поношения.

¹ Кей Г. Г. Дорога в Сарантий / Перевод Н. Х. Ибрагимова. — М., 2004.